

Oguz döwletiniň illeri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 январа, 2025
Oguz döwletiniň illeri

OGUZ DÖWLETINIŇ ILLERI

"Gorkut ata" eposynyň çowdur nusgasynyň "Ýegenek" diýen bölümine beren düşündirişimizde, Oguz han entek eneden bolmanka, oguzlaryň-türkmenleriň ata-babalary bolan Alanlar döwleti zamanynda ýurtda 16 ilniň bolandygyny we şol illeriň ýerleşen ýerleri hem olaryň paýtagtlary hakynda taryhy maglumatlary beripdik. Şol zamanda bolsa, bütin ýurduň hanlar hany Alan han eken. Alan hanyň iň uly birinji ogly Gara han bolupdyr. Alan han aradan çykandan soň, Gara han hanlar hany bolupdyr we tagta çykypdyr. Gara han bolsa, Oguz hanyň kakasydyr. Gara han wepat bolandan soň, tutuş ýurda Oguz han hanlar hany bolupdyr we tagta çykypdyr. Oguz hanlar hany bolan döwründe Arkaky Daşoguz, Içkioguz, Altky Daşoguz diýen üç täze il peýda bolupdyr. Şeýle bolsa-da Oguz han hanlar hanyka, bütin ýurtda illeriň sany 14-e düşüpdür. Onuň sebäpleri-de aşakdakylardan ybarat:

1. Gyrkanlar ili

Oguz han zamanyndan öňem bar eken. Onuň ilkinji paýtagty Gorgan şäheri, soň şu ile Madawlar diýipdirler. Şol zamanda ol ilniň paýtagty gadymy Madaw şäheri, ahyrda hem Dehistan şäheri bolupdyr. Şu il gitdigiçe ulalypdyr. Şoňa laýyklykda ol ile degişli ýerler-de barha giňelipdir we ol il uly güýje öwrülipdir. Şeýlelikde, Madaw ili Kaspi deňziniň bütin gündogar kenar ýakasyndaky, günorta: Sumbar, Çendir, Etrek, Gürgen derýalarynyň boýundaky, Eýranyň günbatar-demirgazyk taraplaryndaky il-uluslary öz içine alypdyr. Aýdylýan döwürde ol ile daşary ýurtlular Madaw döwleti hem diýipdirler. Bu ol ilki başda döwründe oňa Gyrkan han hanlyk edipdir.

2. Altky Daşoguzlar ili

Oguz han zamanyndan öň Parap ili bolupdyr. Şol zamanda agzalan ilniň paýtagty ilki başda Parap (Parfiýa) şäheri eken. Ol şäheriň ady soň özgerip, Nusaý diýip atlandyrylypdyr. Agzalan döwürde daşary ýurtlular bu ile Parap (Parfiýa) döwleti hem diýipdirler. Ady tutulan il şol döwürde Balkan daglarynyň günçykar tarapyndan başlap, tä häzirki Mäne-Çäçe sebitlerini we Eýranyň gündogar-gaýra tarapynda ýerleşýän Horasan töwereklerini öz içine alypdyr. Atlary tutulan ýerlerde ýaşan il-uluslary-da öz iline birleşdiripdir. Şonlukda geçmişiň jümmüşinde Parap ili döräpdir. Şol geçmiş mahalda bu ile Parap han hanlyk edipdir. Ady tutulan il bilen bir hatarda şol zamanda Maruk ili hem bolupdyr. Şu il barha ulalypdyr. Ol ilniň tutýan meýdany-da şoňa laýykly giňelipdir. Aýdylýan il Murgap derýasynyň bütin boýundaky, häzirki Täjigistanyň demirgazyk tarapyndaky, Owganystanyň gündogar tarapyndaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Şeýle bolansoň, daşary ýurtlular Maruk iline Maruklar döwleti hem diýipdirler. Şol zamanda bolsa, Maruk han agzalan ilniň hany eken. Oguz han zamanynda atlary tutulan iki il başda paýtagty Parap (Nusaý) şäheri bolupdyr. Şol zamanyň ahyrynda Altky Daşoguz ilini döredipdir. Şu ilniň ilki başda paýtagty Parap (Nusaý) şäheri bolupdyr. Şol zamanyň ahyrynda Altky Daşoguz iliniň paýtagty gadymy Tak (Ýazyr) şäheridir. Ady tutulan şäheriň harabaçylygy häzirki Bäherden etrabyndaky Şährislam harabaçylygydyr. Altky Daşoguz ili başda dörände, oňa Oguz hanyň ikinji ogly Aý handan önen birinji agtygy Ýazyr han baştutanlyk edipdir.

3. Aklar ýa-da Arylar ili

Oguz han zamanyndan öň bu ilniň paýtagty ilkibaşda gadymy Ak şäheri (häzirki Göksüýri) eken. Soň agzalan ilniň paýtagty häzirki Owganystandaky Hyrat şäheri bolupdyr. Ahyrda hem gadymy Lawhar (Lowhor) şäheri diýip kesgitlenýär. Aklar, Arylar ili Akderýasynyň aşaky akymy (Tejen derýasy) bütin boýundaky, Owganystanyň günorta-ileri-sebitlerindäki, Hindistandaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Şu ile şol

döwürde daşary ýurtlular Aklar ýa-da Arylar ili bolmagynda galypdyr.

4. Amullar ili

Oguz hanyň döwründen ozal bu ilniň paýtagty gadymy Amul şäheri (häzirki Türkmenabat) şäheridir. Şu il Amyderýanyň ýokary, orta akymyndaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Amul şäheri halkara söwda ýollarynyň çatrygynda ýerleşendir. Şonuň üçin Amul şäheri halkara söwdasynda uly şöhrata eýe bolupdyr. Bu il Oguz zamanynda hem öňki bolşunda saklanypdyr.

5. Içki Oguz (Içoguz)

Oguz han zamanyndan öň bu sebitdäki il-ulsa Sogdy ili diýipdirler. Agzalan ilniň paýtagty gadymy Akt (Buhara) şäheri, käte-de Kant (Samarkant) şäheri bolupdyr. Şu ilniň ilaty ady tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde, Kaşga, Zerewşan derýalaryň boýlarynda ýaşapdyrlar. Şolary hem bu il özüne birleşdiripdir. Aktlar, kaktlar, eftalitler (abdallar) taýpalary şol zamanda gaty güýçli taýpalar eken. Oguz han zamanynda ýokarda agzalan il Içkioguz (Içoguz) atlandyrylypdyr. Şol döwürde bu ile Oguz hanyň başinji ogly Dag handan önen birinji agtygy Salyr han ýolbaşçylyk edipdir. Bu ilniň paýtagty agzalan zamanda şäherler eken.

6. Musulmanlar ili

Oguz han zamanyndan öň hem bar eken. Bu ilniň paýtagty şol döwürde Hojagalasy diýen gadymy şäher eken. Şu ilniň il-ulsy Hojagalasy şäherinde, onuň töwereginde, Hojamübärek, Hojaaýdat, Endijan (Andyjan), Alat şäherlerinde, olaryň töwereklerinde ýaşan: hojalar, guraýyşlar, yslamlar, hatymlar taýpalarynyň ilatlaryny özüne birleşdiripdir. Bu il Oguz han döwründe hem şol durşunda saklanypdyr.

7. Bakanlar ili

Oguz han zamanyndan ozal hem bu il bar eken. Şol zamanda Bakan

iliniň paýtagty gadymy Bakan (häzirki Fergana) şäheridir. Şu iliniň ilaty Bakan şäherinde, onuň töwereginde, häzirki Täjigistanyň günorta-gaýrasynda, Gyrgyzystanyň aşak-günbatar, günortasynda, Özbekistanyň häzirki Fergana oblastynda ýaşan il-uluslary öz içine alypdyr. Oguz han döwründe hem bu il şol durşunda bolmagynda galypdyr.

8. Kaşgarlar ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öň hem şu il bar eken. Bu iliniň paýtagty şol döwürde gadymy Kaşgar şäheri eken. Şu iliniň il-ulsy Kaşgar şäherinde, onuň töwereginde, Kaşgar, Tarym derýalarynyň boýunda ýaşan il-uluslary özüne birleşdiripdir. Oguz han hanlar hany bolan döwründe hem Kaşgarlar ili şol durşuna saklanypdyr.

9. Tümenler ili

Oguz han zamanyndan ozal hem bar eken. Bu iliniň paýtagty ilki başda gadymy Taw (Dag) şäheri, soň Tümen şäheri bolupdyr. Aýdylýan iliniň ilaty atlary tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde Işim, Toba, Pyşme, Tura, Tawda, Yrtyş, Tyra, Torgaý derýalarynyň boýunda ýaşapdyr. Agzalan ýerlerde ýaşan il-uluslary Tümen ili birleşdiripdir. Oguz han bütin ýurda han bolanda hem Tümenler ili şol durşuna saklanypdyr.

10. Arkaky Daşoguz ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öň Çuw ili we Itil ili bar eken. Şol zamanda Çuw iliniň paýtagty ilki başda gadymy Heýýam şäheri, soň Taraz (häzir Jambyl) şäheri eken. Şol zamanda Çuw iliniň ilaty Heýýam, Taraz şäherlerinde, olaryň töwereklerinde, Çuw, Talas derýalarynyň boýunda ýaşapdyrlar. Ara alnyp maslahatlaşylýan döwürde ýokarda atlary tutulan sebitlerde ýaşan il-uluslary Çuw ili özüne birleşdiripdir. Şunlukda geçmişiň jümmüşinde Çuw ili döräpdir. Agzalan geçmişde bolsa, bu iliniň hany Çuw han eken. Ýokarda ady tutulan il bilen bir hatarda agzalan döwürde Itil ili-de bar eken. Şu iliniň paýtagty ilkibaşda Itil şäheri, soň Ýaý şäheri bolupdyr.

Ara alyp maslahatlaşylýan döwürde Itil iliniň ilaty Itil, Ýaý şäherlerinde, olaryň töwereklerinde, Itil (Wolga), Ýaýyk (Ural), Emme (Emba) derýalarynyň boýunda, Çelkar kölüniň kenar ýakasynda ýaşapdyrlar. Ýokarda agzalan ýerlerde ýaşan il-uluslary Itil ili özüne birleşdiripdir. Şeýlelikde, geçmişiň jümmüşinde atlary agzalan ýerlerde Itil ili döräpdir. Şol geçmiş zamanda bu ile Itil han agalyk edipdir. Oguz han zamanynda atlary tutulan iki il birleşdirilip, Arkaky Daşoguz ilini döredipdirler. Şu iliniň paýtagty şol döwürde Ýaý şäheri bolupdyr. Bu iliniň başynda Oguz hanyň birinji ogly Gün handan önen birinji ogul agtygy Goý han durupdyr.

11. Hazarlar ili

Oguz han tagta eýe bolmazyndan ozal hem Hazar ili bar eken. Şol zamanda bu iliniň paýtagty gadymy Belenjer şäheri eken. Ady tutulan iliniň ilaty şol döwürde Belenjer şäherinde, onuň töwereginde, Tyn (Hazar) derýasynyň boýunda, Kaspi deňziniň günbatar ýakasynda, onuň günbatar-demirgazyk sebitlerinde ýaşapdyr. Şol ýerlerde mekan tutan il-uluslary Hazar ili özüne birleşdiripdir. Oguz han tagta çykandan soň, Hazar ili şol durşuna saklanypdyr.

12. Horezminler ili

Oguz han bütin ýurda han bolmazyndan öň, Horezminler ili bar eken. Şol döwürde şu iliniň paýtagty ilki Ketde (Ket, Kät) şäheri, soň Ürgenç (Köneürgenç) şäheridir. Şu iliniň il-ulsy şol zamanda atlary tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde, häzirki Türkmenistanyň Daşoguz welaýatynda, Garagalpagystanda, Özbekistanyň Horezm oblastynda, Amyderýanyň aşaky akymynyň sag-çep kenarynda ýaşapdyrlar. Şol ýerlerde ýaşan il-uluslary Horezmin ili özüne birleşdiripdir. Oguz han ýurduň hanlar hany bolandan soň hem bu ul şol öňki durşuna saklanypdyr.

13. Gereýler ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öň hem Gereýler ili bolupdyr. Şol zamanda bu iliniň paýtagty gadymy Gereý (Bakjasaraý)

şäheridir. Agzalan zamanda bu ilini ilaty gadymy Gereý şäherinde onuñ töwereginde, Azow deňziniñ tutuş kenar ýakasynda, Gara deňziniñ gündogar-günortasynda, Kawkazda we gaýra tarapda ýaşapdyr. Şol ýerlerde mekan tutan il-uluslary Gereýler ili özüne birleşdiripdir. Oguz han bütin ýurda han bolandan soň hem bu il öz bolşunda galyndyr.

14. Balkanlar ili

Bu ilini paýtagty gadymy Balkan şäheridir. Şu ilini ilaty ady tutulan şäherde, onuñ töwereginde, Gara deňziñ günorta-ileri tarapynda häzirki: Gresiya, Albaniya, Ýugoslaviya, Bolgariya, Wengriý, Rumyniya, Çehiya, Slowakiya, Polşa, Franko (Fransiya), Alman (Germaniya), Şweýsariya, Awstriya sebitlerinde ýaşan il-uluslary özüne birleşdiripdir.

Şu ýokarda ady tutulan iller hem öz aralarynda ylalaşyp, bir döwlete birleşipdirler. Şol zamanda ol döwlete Oguzlar döwleti diýipdirler. Onuñ başynda bolsa Oguz han durupdyr. Şol döwürde hem bütin ýurduñ paýtagty Türk (Türküstan) şäheri eken.

Makalamyzyñ başyndan ahyryna çenli türkmen halkynyñ atasy bolan Oguz han hem gadymy ýer-ýurt adalgasy Daşoguz, İçoguz hakynda söz açmagymyz ýöne ýere däl. Ýurdumyzyñ Mary welaýatynyñ ozalky Nyýazow adyndaky uly etrabynda Oguz hanyñ ady dakylp, ol müdimlik ebedileşdirildi we Daşowuz welaýatyna hem özüniñ hakyky taryhy adyna eýe edilip, Daşoguz welaýaty diýip atlandyryldy.

Ata RAHMANOW.

23.07.1999 ý, "Edebiyat we sungat" gazetini.

Taryhy makalalar